

EVOLUČNÁ TEÓRIA POZNANIA U K. LORENZA

Boris SLATINSKÝ

Na pole epistemológie vstupuje nová koncepcia teórie poznania, ktorá sa formuje v druhej polovici 20. storočia. Presnejšie povedané, kľúčovým rokom pre vznik tohto epistemologického smeru, označovaného ako evolučná teória poznania, je rok 1941. V tom roku napísal K. Lorenz článok, ktorý vyšiel pod názvom *Kantovo učenie o apriórnom vo svetle súčasnej biológie*, ktorý sa stal pionierskou prácou pre evolučnú teóriu poznania. Svojím článkom položil základný kameň pre vznik evolučnej teórie poznania, ktorý sa stal východiskom aj pre ostatných predstaviteľov tejto teórie a taktiež pre mysliteľov inklinujúcich k tomuto chápaniu teórie poznania. Tento článok sa stal prelomovým práve v tom, že načrtoval hlavné tézy a stanoviská evolučnej teórie poznania, čím sa dotkol starej témy poznania novým spôsobom, a tak rozvíril hladinu filozofickej reflexie. Preto za bezprostredného iniciátora vzniku evolučnej teórie poznania môžeme považovať K. Lorenza. Vo svojom článku Lorenz reaguje a kriticky rozpracúva Kantovu teóriu poznania, ktorá zohráva dôležitú úlohu a stáva sa významným faktorom pre evolučnú teóriu poznania. Lorenzov osobitý a svojský prístup k interpretácii Kantovej koncepcie apriórnych základov poznania spustil mohutnú myšlienkovú lavínu evolučných teoretikov poznania, ktorá sa najviac exponovala v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch.

Avšak myšlienkové prúdy hlásiace sa k evolučnej teórii poznania, ako aj množstvo kritických a polemizujúcich ohlasov smerom k tejto koncepcii sú v súčasnosti natoľko rozšírené a rozvetvené, že sa navzájom prekývajú do takej miery, že sa stávajú neprehľadnými. Prúd evolučného myslenia sa nielenže rýchlo šíri, ale aj veľmi diferencuje a množstvo jeho výpovedí a názorov a súčasne i kritik je dnes také rôznorodé až rozporuplné, že spôsobuje prílišnú spleťnosť a neusporiadanosť. Preto sa vrátíme späť k Lorenzovej materskej koncepcii. Pod samým označením evolučná teória poznania sa dnes už skrýva viac navzájom divergentných a v mnohých aspektoch nie práve homogénnych koncepcií. Tieto koncepcie skúmajú proces evolúcie poznania z rozličných pohľadov a akcentujú odlišné atribúty. Hoci majú spoločné mnohé prvky, medzi ktoré patrí hlavne rovnaký prístup k poznaniu, odohrávajúci sa na pozadí evolúcie, alebo obdobné formulovanie relevantných problémov, aj tu môžeme jasne vycítiť určitý názorový odklon. Preto kladiem dôraz na pripomienku, že predmetom tejto práce je sústrediť sa výlučne na evolučnú teóriu poznania, tak ako ju poníma K. Lorenz a jeho nasledovník (u ktorého tiež badať určitý odklon) G. Vollmer.

* Táto stať sa v súťaži o najlepšiu študentsku prácu z filozofie, vyhlásenú v 1. čísle V. ročníka *Organonu F* (1998), umiestnila na 3. mieste. Poznámka redakcie.

Lorenzovská koncepcia evolučnej teórie poznania sa snaží pristupovať k ľudskému poznaniu prostredníctvom biologickej teórie evolúcie. Vedecký výskum v oblasti biológie zaznamenal v našom storočí značný rozvoj. Vedecké metódy riešenia problémov, expanzia biológie a prírodovedné výskumy prinášajú mnohé inšpirujúce a plodné stimuly. Získavame množstvo nových poznatkov a zistení, ktorých význam často presahuje aj do iných oblastí. Nové, striktné vedecké metódy nás priviedli k poznatkom, ktoré neraz majú nesmierne svetonázorové a filozofické dôsledky. Takým príkladom je aj evolučná teória poznania, ktorá na základe vedeckých výskumov a štúdií koncipovala svoju vnútornú stavebnú štruktúru. Lorenz považuje evolučnú teóriu poznania dokonca za takú rozhodujúcu a významnú, že napísal: "Považujem presadenie a rýchly vývoj evolučnej teórie poznania za najdôležitejšiu duchovno-dejinnú udalosť posledných rokov" ([1], 27).

Evolučná teória poznania priamo a bezprostredne vychádza z poznatkov, ktoré nazhromaždila výskumná metóda prírodných vied. Preto si poznanie všima z prírodovedného hľadiska, takpovediac cez prírodovedné okuliare. Doteraz špecificky filozofické otázky teórie poznania akoby rozmieňala do vedeckjšieho chápania a skúmala ich vedeckými postupmi a metódami. Vo svojom biologickom evolučnom pohľade vychádza táto teória poznania z chápania poznania ako výsledku procesu evolúcie. Biologická adaptácia prebieha v evolúcii a je určitým druhom získavania informácií, ktoré potom umožňujú organizmu orientovať sa v danom prostredí. A taktiež mu umožňuje prežiť v tomto svete. Proces biologickej evolúcie môžeme označiť aj za určitý proces prispôsobovania sa organizmov v danom prostredí. To znamená, že proces adaptácie je vlastne procesom, v ktorom organizmus získava znalosť, poznáva svoje domáce okolie. Poznanie je v tomto zmysle biologicko-evolučným procesom. To sa však nevzťahuje len na človeka, ale na všetky úrovne živých organizmov, od najnižších až k samému človeku. Ak takto pristupujeme k poznaniu, nič nám nebráni analyzovať ho vedeckými prostriedkami.

Už tradične základnou epistemologickou otázkou ostáva aj v prípade evolučnej teórie poznania veľká neznáma, ako poznanie a vedenie človeka vzniklo. Čo je predpokladom poznania alebo či vôbec niečo usporadúva a povedzme správne zatrieduje získanú empirickú percepciu? Filozofická tradícia ponúka viac riešení. Mnohé z nich sú natoľko protikladné, že sa v histórii vytvorili dva krajné tábory, ktoré so sebou prinášajú nevyhnutné rozpory, čo, samozrejme, spôsobuje nežiaduce dôsledky. Nebudeme podrobne analyzovať ani empirizmus, ani racionalizmus. Spomenieme len to, že v prípade empirizmu dochádza k určitej nedôslednosti, keď všetko naše poznanie vyvodzuje len zo zmyslovej skúsenosti. Potom sa však vynára otázka, prečo sa všetky zvonka prichádzajúce dáta, informácie a údaje bezproblémovo usporadúvajú a vzorne triedia a prečo nie sú skôr neusporiadanou a pomiešanou zmesou vnemov, keď rozum nasleduje až po tejto primárnej empirickej skúsenosti. Na druhej strane je tábor racionalistov, ktorí naopak kladú dôraz na rozumové poznanie. Uprednostňujú rozumové poznanie, ktoré je v ich koncepcii primárne a zmysly nasledujú až po ňom. Prírodzene, aj takéto chápanie spôsobuje problémy, lebo nevieme vysvetliť, že sa čo i len

najjednoduchšie, nenáročné a simplicítné poznanie v rozume vôbec nachádza. Ako sa do rozumu dostalo, ak má rozum privreté dverka zmyslovej skúsenosti? V takom prípade - po vyčerpaní všetkých možností - nezostáva iné riešenie, iba považovať určité jednoduché idey za už prítomné, vrodené. Takáto racionalistická koncepcia obahuje prílišnú mieru špekulatívnosti, ktorá sa jej aj neprestajne vyčítala.

V oboch krajných filozofických prístupoch možno vybadať určitý nedostatok a protirečivosť. Už Immanuel Kant sa vo svojom kritickom období rozhodol prekonať nedostatky oboch tradičných epistemologických prúdov a tento vzniknutý rozkol riešil svojisky. Preto práve evolučná teória poznania, ktorá sa rovnako usiluje o prekonanie vzniknutej dichotómie, nadväzuje na Kantovo učenie o apriórnych formách nazerania a o apriórnom pôvode kategórií a rozpracúva ho.

Lorenzovská línia evolučnej teórie poznania sa približuje k ľudskému poznaniu zo strany biológie, ktorej platformu tvoria evolučné súvislosti a fungujúce mechanizmy, ktoré opísal a vysvetlil už Darwin. Východisková téza evolučnej teórie poznania je, že poznanie je vlastne akousi funkciou mozgu a ako také súčasne i produktom biologickej evolúcie. "Ak je človek výsledkom organickej evolúcie, potom aj jeho poznanie a myslenie, jeho duch pochádza z tejto evolúcie a musí svoje predpoklady hľadať v princípoch evolúcie" ([2], 459). Prívrženci a zástancovia takéhoto chápania ďalej tiež sledujú a skúmajú rozličné argumenty, ktoré zodpovedajú tomuto ponímaniu alebo sú s ním v rozpore, a takisto rozpracúvajú epistemologické aj antropologické dôsledky. Vo veľkej miere sa opierajú a odvolávajú na špeciálnovedné disciplíny, ich výsledky a spájajú empirické vedy s teóriou poznania. Evolučná teória poznania je charakteristická vedeckosťou, alebo ak sa chceme vyjadriť pregnantnejšie, svojím prístupom, založeným na báze vedeckých výskumov. Usiluje sa o budovanie prírodovedného, teda vedeckého charakteru s nepretržitou snahou odstrániť doteraz vo filozofickej tradícii teórie poznania prítomnú špekulatívnosť a iracionálne tendencie. Lenže takáto analýza poznania, zdá sa, musí nutne prekračovať len čisto vedecký rámec biológie a pomyselnú demarkačnú líniu medzi vedou a filozofiou. Jeden z predstaviteľov evolučnej teórie poznania G. Vollmer, ktorý pracuje na systematizácii evolučnej teórie poznania a ponúka obširny prehľad a interpretáciu nosných tém lorenzovskej teórie poznania, sa snaží o jej dôstojné zaradenie medzi filozofické smery súčasnosti. Vollmer považuje Lorenza za zakladateľa a duchovného otca evolučného projektu poznania a prispieva k rozšíreniu základného teoretického kapitálu, hoci akcentuje skôr filozofický aspekt pri zachovaní prírodovedeckej špecifickosti.

Charakteristický smer evolučnej teórie poznania sa konštituoval, ako sme už spomenuli, prevažne v biologických oblastiach, a to predovšetkým v problematike etológie. Etológia je jednou z biologických disciplín a jej úlohou je skúmanie a porovnávanie správania živočíchov a človeka. Etológia vďačí za svoj vznik K. Lorenzovi a N. Tinbergenovi, ktorí v tridsiatych a štyridsiatych rokoch intenzívne pracovali v týchto doposiaľ menej známych odvetviach. Etológiu môžeme definovať ako evolučné učenie o homologizovateľnosti spôsobov správania, o príčinách druhovo špecifického a typického správania, o spúšťacom mechanizme správania, jeho

priebehu a zmenách, o jeho závislosti od stavu organizmu, ako aj o mechanizmoch jeho vzniku v ontogenéze a fylogenéze. Zaoberá sa porovnávacím výskumom správania živočíchov a človeka, pričom sa toto správanie považuje za určitú výslednicu či výsledok biologickej evolúcie. K. Lorenz zvolil termín etológia z toho dôvodu, že už predtým sa pod ním chápal porovnávací výskum správania. Ako sám hovorí: "... etológia alebo porovnávací výskum chovania je ľahko definovateľná - spočíva v tom, že sa na správanie zvierat a človeka aplikujú všetky tie poňatia otázok a všetky tie metódy, ktoré sa od Darwinovej doby stali vo všetkých iných odvetviach biológie samozrejmi" ([1], 19). Správanie jednotlivých organizmov chápu etológovia ako niečo, čo v podstate určuje a charakterizuje daný biologický druh. Špecifické správanie rôznych druhov organizmov je od nich neoddeliteľné a tvorí ich charakteristické usporiadanie a konštitúciu. Toto správanie sa dedí a prelieva sa z generácie do generácie, čo vystihuje Dawkinsonova metafora genetickej rieky, ktorou sa dá pekne ilustrovat' pretekanie genetickej informácie daného druhu. Avšak nie všetko správanie je zdedené, sú aj druhy správania získané nededičnou cestou. Etológ sa však predovšetkým pýta, ako to, že určité zviera sa správa práve tak, a nie inak, ďalej rozpracúva otázky typu, aký bol selektívny tlak na vznik a vývoj tohto charakteristického typu správania. Ďalej sa zaujíma o to, čo všetko predchádzalo a je nutné, aby sa takéto typové správanie evolučne udržalo, a v prípade, že sa už nejakým spôsobom vytvorilo, či sa tomuto správaniu zvieratá alebo človek učia a či sú určité typy správania skôr predurčené akýmiśi vrozenými, zdedenými inštinktmí. Evolučná teória poznania, vychádzajúca z týchto etologických skúmaní, je výsledkom vedeckej praxe, v našom prípade predovšetkým prírodovedných skúmaní, ale aj ostatných príbuzných vedných disciplín. Neustále balansovanie a neurčitost' medzi prírodovedou a filozofickou reflexiou nahrávajú mnohým pochybovačom a kritikom takéhoto prístupu k teórii poznania, najmä Kantovým stúpencom a prívržencom. Myslím si, že výskum v oblasti biológie postúpil na takú úroveň, že význam novozískaných poznatkov presahuje vedecké hranice, a filozofia by nemala ostať k týmto novým, podnetným výskumným výsledkom ľahostajná. Potreba filozofického prístupu pri spracúvaní dôsledkov prírodovedného skúmania ľudského poznania sa zdá byť nevyhnutná, i keď pôvodná Lorenzova snaha smerovala prevažne práve k opačnému záveru, k vedeckému prírodovednému skúmaniu poznania. Avšak mnohé otázky, vynárajúce sa na povrch, značne prekračujú pole pôsobnosti vedeckého skúmania, jednoducho, veda nedisponuje prostriedkami na ich riešenie. Tu nastupuje filozofia, ktorá bezprostredne nadväzuje na prírodovedu.

Tak pristupuje k otázke evolučnej teórie poznania už spomínaný Vollmer, ktorý práve na základe prírodovednej teórie poznania tvorí skôr filozofickú teóriu poznania. Zastáva názor, že až evolučná teória poznania dovršuje vo filozofii pravý kopernikovsky obrat. "Náš poznávací aparát je výsledkom biologickej evolúcie. Subjektívne poznávacie štruktúry pasujú (passen) na svet, pretože sa vytvorili v priebehu evolúcie adaptáciou na tento reálny svet. A súhlasia s reálnymi štruktúrami (čiastočne), pretože len taký súhlas umožňoval prežitie" ([1], 137). Poznávacie aparát, s ktorým disponujeme, považuje za produkt biologickej evolúcie. To, čo je prispôbené prostrediu, podporuje, napomáha a vôbec umožňuje prežitie organizmu. Ved' ako by mohol

človek úspešne prežívať, kladie si otázku Vollmer, keby naše základné myšlienkové a nazeracie formy neboli aspoň v podstate správne, keby prinajmenšom aspoň v základných črtách objektivnu realitu správne nereprodukoval? Z filozofického hľadiska je zaujímavé aj Vollmerovo tvrdenie, podľa ktorého evolučná teória poznania rieši filozofické problémy pomocou vedeckých teórií. Ďalej formuluje myšlienku, v ktorej uznáva, že evolučný úspech alebo úspešné prežitie daného organizmu nie je samo žiadnou garanciou, pokiaľ ide o problém pravdy a objektivitu. A to považuje za fundamentálny problém nielen evolučnej teórie poznania, ale aj ostatných koncepcií poznania. Problém pravdivosti poznania spočíva v otázke: Prečo sa kategórie poznania hodia na kategórie reality? Objektívne poznanie je podľa neho v zásade možné, ale nie je vlastne ničím celkom spoľahlivým garantované. "A navyše, ak už objektivita poznania existuje, nie je dokázateľná a všetko vedenie je vlastne iba hypotetické" ([1], 139). Preto na otázku pravdivosti našich aj tých najlepších a najdokonalejších poznatkov sa v evolučnej teórii poznania nedá odpovedať jednoznačne, lebo v konečnom dôsledku odpoveď nikdy nebude celkom presná. Na inom mieste o tomto probléme hovorí: "... stupeň zhody medzi svetom rekonštruovaným v teoretickom poznaní a skutočným svetom zostáva pre nás nepoznaný, a to aj v prípade, že je dokonalý" ([1], 142). Z Vollmerových tvrdení vyplýva až príliš relativizujúci postoj. Jeho koncepcné závery o možnosti iba mezokomického charakteru nášho poznania, ktoré je obmedzené a akoby uzavreté len v "stredných dimenziách", smerujú až k pozíciám agnosticizmu. Domnieva sa totiž, že hlavným predmetom evolúcie poznania je práve toto mezokomické poznanie, lebo naša skúsenosť a na nej vybudované poznatky sú najbližšie práve tomuto svetu stredných dimenzií. Samozrejme, vedecké poznanie obsahuje oveľa väčšie poznanie, ktoré sa vzťahuje aj na makrokozmos a mikrokozmos. Nesmieme zabudnúť pripomenúť, že vedecké výpovede si musia zachovať určitý stupeň objektivitu, pričom ide o objektivitu v zmysle intersubjektívneho porozumenia.

Vollmerovo sympatizujúce úsilie o polozenie solidných filozofických a historických základov sa najmarkantnejšie ukazuje pri formulovaní postulátov. Postuláty vedeckého poznania zhrnul do desiatich nosných bodov:

1. postulát reality v zmysle existencie reálneho sveta nezávislého od vnímania a vedomia,

2. postulát štruktúrovanosti sveta, a to tak v zmysle štruktúrovanosti reality, ako aj štruktúrovanosti poznávacieho aparátu zmyslových orgánov a kognitívnych aparátov.

3. postulát univerzálnej kontinuity (existencia nepretržitej historickej a kauzálnej súvislosti sveta),

4. postulát vlastného a cudzieho vedomia,

5. postulát vzájomného pôsobenia sveta a zmyslových orgánov založených na kauzálnej teórii vnímania,

6. postulát materiálneho základu myslenia a vedomia, mozgových funkcií,

7. postulát objektivitu vedeckých výrokov, pričom objektivny v podstate znamená vzťahujúci sa na skutočnosť,

8. postulát heuristiky, t. j. pracovné hypotézy majú výskum stimulovať, a nie brzdiť,

9. postulát vysvetliteľnosti skúsenostných faktov "prirodnými zákonmi",

10. postulát ekonómie myslenia, t. j. nadbytočné hypotézy sa musia vylúčiť.

Na týchto postulátoch sa priamo alebo nepriamo zhodujú takmer všetci predstavitelia evolučnej teórie poznania. Akceptovanie a prijatie týchto postulátov určujú smerovanie celej evolučnej teórie poznania do realistického prúdu (pozri prvý postulát). Vollmer hovorí o zaradení do realistickej filozofie, pričom pod pojmom realizmus sa myslí uznávanie existencie reálneho sveta. Tento realizmus bližšie špecifikuje ako hypotetický, ktorý predpokladá, že existuje reálny svet s určitými štruktúrami, ktoré sú čiastočne poznateľné a my skúšame, ako ďaleko s touto hypotézou dôjdeme. Evolučná teória poznania je teda udomácnená na pôde hypotetického realizmu. Poznanie chápe skôr v širšom zmysle, a toto poznanie je na každej svojej úrovni len čiastočným, približným a hypotetickým poznaním vlastností, charakteristík a zákonitostí vonkajšieho reálneho sveta.

Takto sme dospeli k úvahe, že pod hypotetickými realistami nemyslíme iba konkrétnych predstaviteľov evolučnej teórie poznania, ale že hypotetickým realitom je vlastne každý živý organizmus, ktorý je výsledkom procesu organickej evolúcie. Každá organická štruktúra je produktom, ale aj predpokladom a subjektom poznania. "Preto je možné povedať, že organizmy sú hypotetickými realistami" ([4], 359). Každé poznanie je iba neúplné a čiastočné a závisí od možnosti danej štruktúry. Takéto poznanie je hypotézou o vonkajšom prostredí, kde každý gén a každý orgán je hypotézou o vlastnostiach a zákonitostiach vonkajšieho reálneho sveta, aj ich správanie je len hypotéza o zložení a štruktúre prostredia. Všetky živé organizmy sú akýmiisi stelesneniami poznania, sú jeho výrobkom a súčasne aj subjektom.

Zdalo by sa, že hypotetický realizmus ako téza o existencii vonkajšieho reálneho sveta, ktorý možno poznať len čiastočne a neúplne, je predpokladom všetkého vedeckého skúmania. Predstavitelia evolučnej teórie poznania však zastávajú opačné stanovisko, a to také, že hypotetický realizmus nechápu ako predpoklad vedeckého skúmania organickej evolúcie či evolúcie poznania, ale ako výsledok vedeckého výskumu evolúcie poznania na všetkých jeho úrovniach. Takéto tvrdenie vyznieva až paradoxne a je do veľkej miery sporné a problematické. Veď predsa všetok vedecký výskum a veda vôbec vychádza z predpokladu existencie vonkajšieho sveta. Vedecký výskum sa sústreďuje výlučne na pozorovanie vonkajšieho sveta. Otázka hypotetického realizmu v poňatí zástupcov evolučnej teórie poznania sa preto javí ako nie celkom doriešená. Je určitou nedotiahnutosťou alebo nedôslednosťou vyvolávajúcou vlnu oprávnených odsúdení a kritik.

Lorenz svojou evolučnou teóriou poznania nadviazal na Kantov problém apriórnych základov poznania. Evolučná interpretácia kantovského problému apriórnych základov poznania sa stala bezprostredným východiskom pre vznik evolučnej teórie poznania. Kantovou snahou - takisto aj snahou evolučnej teórie poznania - bolo svojím učením zmazať výrazné hranice medzi empirizmom a racionalizmom,

lebo tie, ako sme už vysvetlili, sa nutne dostávajú do krajností, ktoré spôsobujú nežiaduce medzery a nedostatky. Sledujme preto Kantov myšlienkový postup, aby sme si priblížili jeho teóriu poznania.

Všetko poznanie sa začína skúsenosťou. Túto vetu empirikov stavia Kant na začiatok. Ako by sme mohli niečo spoznávať, keby sa predmety netýkali našich zmyslov a neuvádzali našu rozvažovaciu činnosť do pohybu? Preto skúsenosť časovo predchádza každému poznaniu. Tým, samozrejme, nie je povedané, že všetko naše poznanie pochádza len zo skúsenosti. Empirizmus ako pozitívna teória poznania ho neuspokojoval. Vyčítal mu predovšetkým to, že nedokáže vysvetliť nevyhnutný charakter niektorých vedeckých poznatkov. Empirici pokladali za jediný zdroj poznania výlučne skúsenosť. Z tohto zdroja však podľa Kanta nikdy nenačerpáme a nezískame poznatky o nevyhnutných vzťahoch medzi vecami. Stále by sme mali počítať s tým, že svet môže byť aj iný, aký ho poznáme na základe doterajšej skúsenosti. Hune správne upozornil, že je to iba zvyk, na ktorý sa nemožno celkom spoľahnúť. Na rozdiel od empirikov Kant poukazuje na poznatky, ktoré nepripúšťajú vyvrátenie a popretie novozískanou skúsenosťou, to znamená na nevyhnutné poznatky, kde opak nie je možný. Pri takýchto poznatkoch musíme predpokladať aj iný zdroj než čiru skúsenosť. Je presvedčený, že vo vedeckom poznaní prírody jestvujú okrem skúsenostných, teda aposteriórných poznatkov aj poznatky, ktoré od skúsenosti nezávisia. Nič nie je v rozume, povedal Locke, čo predtým nebolo v zmysloch. Ale Leibnitz vhodne dodal, okrem samého rozumu. Tak by sme mohli stručne charakterizovať aj Kantovo stanovisko k problému poznania. Príklady poznatkov, ktoré predchádzajú akejkol'vek skúsenosti, teda apriórnych poznatkov, Kant nachádza najmä v matematike a vo fyzike. Vieme, že popri zmyslovom poznaní existuje aj poznanie, ktoré je nezávislé od skúsenosti, tejto skúsenosti predchádza a usporadúva ju. Kant sa ďalej pýta, na základe čoho je apriórne poznanie možné, hľadá podmienky jeho novej existencie. Takýto spôsob uvažovania nazýva transcendentálnym poznaním. Skúsenosť prijíma ako nevyhnutné východisko a dôležitú podmienku poznania, ale nie ako jediný zdroj poznania. Aby poznanie vôbec vzniklo, musí k nemu pristúpiť i predskúsenostná, apriórna súčasť. Apriórnymi sú formy nazerania. Tento apriórny charakter foriem nazerania je výsostne nezávislý od nejstej, len pravdepodobnej zmyslovej skúsenosti. Už vtedy, keď si vytvárame predstavy o jednotlivých predmetoch pôsobiacich na naše zmyslové ústroje, zasahujú do tohto procesu apriórne formy, akými sú priestor a čas. Podľa Kanta priestor a čas sú apriórne podmienky zmyslovosti. Na všetky javy vonkajšieho sveta nazeráme v čase a priestore, čím ich tieto dané formy vopred určujú. Tieto apriórne nazeracie formy usporadúvajú, triedia či systematizujú percepčnú skúsenosť, teda sú tu už vopred prítomné. Preto je takéto poznanie nevyhnutné, isté a pravdivé a zabezpečuje kritérium apodiktickosti. Z toho všetkého vyplýva, že čas a priestor sú subjektívnymi podmienkami zmyslovosti, neprináležia vonkajšiemu svetu. a my, ktorí sme na tieto formy nazerania odkázaní, nikdy nespoznáme, aké sú veci osebe, lebo sa pohybujeme iba na úrovni fenoménov a prístupné sú nám iba javy. Vzhľadom na tento záver Kanta mnohí filozofi považujú za agnostika. Okrem zmyslovosti v poznaní figuruje aj druhá zložka - um (Verstand), ktorá má schopnosť vytvárať

z obsahov zmyslového nazerania pojmy. Podobne ako pri zmyslovosti aj na úrovni umu vystupujú apriórne formy, ktorými sú tentoraz kategórie. Kategórií je dvanásť a sú základnými apriórnymi formami akéhokoľvek tvorenia pojmov. Kant ohraničuje poznanie skúsenosťou, i keď sama empirická skúsenosť je podľa neho iba nevyhnutnou, nie dostatočnou podmienkou poznania. Tvrdí, že myšlienky bez obsahu sú prázdne a nazeranie bez pojmov slepé.

Kant hľadá logickú nevyhnutnosť súdov poznania, ktoré už obsahujú zmyslovú skúsenosť. Celá koncepcia apriórnych nazeracích foriem je logická, založená na logických a filozofických argumentoch. Nekladie si otázku, odkiaľ tieto apriórne formy pochádzajú, kde sa tu vzali. Problém pôvodu apriórnych foriem ako prostriedkov poznania necháva Kant nepovšimnutý a ostáva v jeho teórii nedoriešený. V tom spočíva určitá medzera a nedotiahnutosť Kantovej teórie poznania. Na toto biele miesto upozorňujú stúpenci evolučnej teórie poznania, ktoré neostávajú len pri kritizovaní nedostatkov, ale snažia sa tieto Kantove medzery vyplniť vlastnými epistemologickými riešeniami. Evolučná teória poznania pristupuje ku Kantovej teórii apriórnych nazeracích foriem s pokusom o novú, svoju interpretáciu problému apriórnych základov poznania na pozadí evolučných súvislostí. Ako sa niektorí zástupcovia evolučnej teórie poznania domnievajú, ich riešenie je prekonaním Kantovho transcendentálneho idealizmu, kde apriórne nazeracie formy a kategórie umožňujú všetku našu skúsenosť a nezávisia od zákonitostí prírody a reálneho vonkajšieho sveta. Prekonaním transcendentálneho idealizmu chápú nový pohľad na poznanie, ktoré je výsledkom dlhodobého evolučného procesu; tento proces biologickej evolúcie je aj procesom evolúcie poznania.

Lorenzova koncepcia evolučnej teórie poznania už nepristupuje k a priori ako k nejakým čistým ideálnym formám nazerania. Skôr pod ním rozumie vytvorenie príslušných orgánov, ich stavby a štruktúry, ktoré umožňujú určitý spôsob nadobúdania informácií poznania. Lorenz totiž rozlišuje správanie vrodené a získané. Musíme však upozorniť, že Kant pod apriórnymi formami nazerania pravdepodobne nechápal akési vrodené poznanie. Preto u neho stotožňovať vrodené s apriórnym je neadekvátne. Odlišenie vrodeneho správania od získaného poslúžilo evolučnej teórii poznania na zmierenie a prekonanie starej dichotomickej diferenciacie medzi empirizmom a racionalizmom. Poznávanie už nie je vlastné iba človeku, presahuje ľudský prah a zaberá pod svoje krídla všetky živé organizmy, preto aj a priori vystupuje v novej forme a je vlastné celej živej prírode. Takto novo poňatá definícia pojmu a priori si vyžaduje bližší pohľad.

Lorenz charakterizuje a priori takto: "Som presvedčený, že apriórne spočíva na centrálnych aparátoch, ktoré sú rovnako reálne ako napríklad naša ruka alebo naša noha, celkom reálne ako veci osebe existujúceho vonkajšieho sveta, ktorých javovú formu pre nás určujú. Táto centrálna nervová aparatúra nepredpisuje prírode svoj zákon, rovnako ako kopyto koňa nepredpisuje zemskej pôde jej formu" ([1], 133). Takto ponímané a priori je celkom odlišné od tradičného kantovského prístupu. Evolučná teória poznania na rozdiel od Kanta pátra po pôvode apriórnych foriem nazerania. Ale význam pojmu a priori posúva do inej polohy, kde a priori reprezentuje skôr

určité nervové aparáty alebo príslušné orgány, ktoré sú pre nás určujúce, lebo nám vymedzujú a stanovujú spôsob nazerania a tým vlastne umožňujú získavať skúsenosť. Avšak takéto apriórne formy nazerania sú dané všetkým živým organickým druhom, nielen človeku. Vzťahujú sa na všetko živé, lebo v takomto význame nie je poznávajúci iba človek, ale poznanie sa rozšírilo na úroveň všetkých živých foriem. Dané biologické druhy sa vyznačujú svojím druhovo špecifickým správaním. Správanie je jednou zo základných črt druhového odlišenia a je výsledkom alebo produktom procesu organickej evolúcie. Apriórne formy nazerania sú tie formy alebo štruktúry správania, ktoré sú spoločné pre všetkých príslušníkov daného biologického druhu. A priori je určitou formou prispôsobenia sa a naše formy myslenia a kategórie pasujú podobne ako naše nohy na pevnú pôdu či plutva ryby na vodu. Nový rozmer pri chápaní apriórneho je podľa Lorenza predovšetkým v tom, že apriórne vystupuje skôr ako orgán, alebo ešte lepšie, ako funkcia orgánu. Ak teda chápeme tieto orgány a aparáty ako apriórne, musíme upozorniť, že sú apriórny len pre konkrétne individuum. Orgány a aparáty daného biologického druhu sú aposteriórne, lebo sú výsledkom procesu organickej evolúcie tohto biologického druhu. Individuum, ktoré je príslušníkom daného biologického druhu, sa rodí s orgánmi už sformovanými, hotovými a fungujúcimi, a preto predchádzajú akejkol'vek skúsenosti, ktorá je individuálna; tieto orgány sú pre individuum apriórne. Názor, kde ide o apriórne z hľadiska individua a o aposteriórne z hľadiska druhu, zastávajú všetci predstavitelia evolučnej teórie poznania. Všetka stavba a usporiadanie organizmov je výsledkom poznania, je produktom a výrobkom poznania vlastností a zákonitostí vonkajšieho prostredia, je určitou domnienkou alebo názorom o štruktúrovanosti prostredia. "Apriórne formy nazerania a myslenie sa rovnako ako každé iné organické prispôsobenie musia navyše chápať ako zdedené pracovné hypotézy, ktorých pravdivostný obsah je v rovnakom vzťahu voči absolútnemu bytiu ako každá individuálne vytvorená pracovná hypotéza, pokiaľ sa pri stretnutí s vonkajším svetom prakticky rovnako výborne osvedčila" ([1], 135). Zdedenými pracovnými hypotézami Lorenz myslí vrodené dispozície, schopnosti, vlohy, vrodené druhovo špecifické správanie, ktoré má každé jednotlivé individuum už pri narodení. Takéto zdedené hypotézy nielen umožňujú adekvátne poznávanie prostredia, ale toto poznanie aj priamo určujú, a teda aj vymedzujú hranice jeho možností.

Ak by sme chceli zhrnúť názory na vzťah evolučnej teórie poznania a Kantovej filozofie, tak práve cez prizmu pojmu a priori. Pokiaľ analyzujeme koncepciu vzťahu apriórneho a aposteriórneho, ak pod a priori rozumieme nezávislosť od akejkol'vek individuálnej skúsenosti, potom Kant a evolučná teória poznania sa zhodujú, ale iba v zmysle ontogenetického a priori. V prípade, že pod apriórny poznávacími štruktúrami rozumieme absolútnu nezávislosť, teda nezávislosť od akejkol'vek skúsenosti, Kant by odpovedal súhlasne, odpoveď evolučnej teórie poznania by bola však opačná, lebo v jej prípade sú tieto vrodené štruktúry fylogeneticky aposteriórne. Kantove apriórne štruktúry poznania znamenajú, že sú nevyhnutné, isté, pravdivé a všeobecne platné, kým pri evolučnej teórii poznania je všetko poznanie len pravdepodobné a hypotetické.

Kantov problém a priori je problémom logickým, čo pri evolučnej teórii poznania nemožno povedať. A priori tu vystupuje skôr ako problém biologický, teda značne odlišný od Kantovho a priori. Rieši potom evolučná teória tú istú otázku ako Kant? Môže byť kritickým prekonaním Kantovho transcendentálneho idealizmu, ak chápe kľúčové pojmy rozdielne a rozoberá a rieši iné problémy? Kantovo učenie o apriórnych základoch poznania využíva, ako sme si ukázali, pojem a priori odlišne od pojmu a priori v evolučnej teórii poznania. Preto sa pod pojmom a priori skrývajú dva významy - Kantovo chápanie a chápanie evolučnej teórie poznania; obidva významy sú navzájom nezlučiteľné.

Mnoho problémov v evolučnej teórii poznania je dôsledkom širokého chápania pojmu poznania. Poznanie sa v evolučnej teórii poznania používa príliš neurčito, čo zapríčiňuje náročnosť dôkladnej analýzy tohto pojmu. Výčitky z relativizovania a posúvania významov kľúčových pojmov sú oprávnené, a to predovšetkým pri ústrednom pojme teórie poznania. Pojem poznania je základným pojmom každej teórie poznania, a preto by sme ho mali jasne vymedziť. Obsah pojmu poznania je pre ktorúkoľvek teóriu poznania taký podstatný, že od neho sa odvíja všetko myšlienkové smerovanie. Preto je prekvapivé, že ani tradičné filozofické koncepcie poznania, ani sama evolučná teória poznania tento pojem poznania nevymedzujú dostatočne detailne a podrobne. Význam pojmu je zväčša daný len implicitne, chápeme ho vo význame, v akom ho používa príslušná teória.

V evolučnej teórii poznania sa pojem poznania nechápe v tradičnom zmysle, naopak zásadne sa odlišuje od prístupov filozofických teórií poznania. Tie ponímajú poznanie ako vzťahujúce sa len na ľudské bytosti, kde poznanie je dané v pocitoch, vnemoch, pojmoch, myšlienkach, hypotézach, tvrdeniach až teóriách. Evolučná teória poznania chápe poznanie zásadne širšie. Pripravila človeka o túto poznávaciu exkluzivitu a poznanie rozšírila aj na ostatné evolučné predstupne, na všetky živé organizmy a vlastne zahŕňa všetky reakcie organizmu na prostredie, je jedno, či sú vnútorné alebo vonkajšie. Takéto poznanie sa vzťahuje na celý živý svet, ktorý nie je ničím iným než procesom získavania poznania, a to na všetkých evolučných a štruktúrnych úrovniach. Poznanie sa chápe ako organický proces totožný s procesom organickej evolúcie. Pod takýmto poznaním nemyslíme iba vedomé poznanie. Neobmedzuje sa len na tento faktor, ale každý proces získavania informácie, znalosti je poznávanie, ktoré je vždy vyjadrené v stavbe a konštitúcii organizmov na ktorejkoľvek evolučnej úrovni alebo v ich špecifickom, druh charakterizujúcom správaní. Ak sa v evolučnej teórii poznania chápe poznanie ako každý proces získavania, spracúvania a prenosu informácie, je jedno, na ktorej úrovni živého organizmu, potom je pojem poznania natoľko spätý s pojmom informácie, že to spôsobí určité obmedzenie poznania len na jeden aspekt. Informácia je základným pojmom pre biológiu. K. Lorenz ho charakterizuje: "Budem používať termín »informácia« tak, ako sa používa v bežnom jazyku"... K definícii tohto pojmu v termínoch teórie informácie treba povedať, že je to taký druh transinformácie medzi organizmom a jeho okolím, ktorý je ovplyvnený adaptáciou prvého druhým. »Informácia« v bežnom zmysle slova znamená relativnu,

teleonomicky organizovanú informáciu, významnú pre organizmus, ktorý ju získa alebo ovláda. Inými slovami, znamená znalosť" ([5], 22). Biologická evolúcia je vlastne evolúciou poznania, lebo znamená proces toku energií a súčasne prenos informácií o vonkajšom svete. Biologická evolúcia ako proces získavania poznania sa prejavuje ako odrážanie vlastností a zákonitostí vonkajšieho reálneho sveta v stavbe a štruktúre živých organizmov, lebo ony sa prispôbujú svojmu okoliu, nie okolie im. "Každý proces adaptácie druhu na dané podmienky okolia vytvára nové vzťahy medzi vlastnosťami organizmu a jeho okolím. Selekcia je práve onou zmenou organizmu, ktorá zvyšuje nádej na získanie energie. inými slovami, pravdepodobnosť jeho prežitia. A je to práve organizmus, ktorý sa mení v tomto procese, a nie (aspoň nie v poznateľnom stupni) jeho okolie. Je to organizmus, ktorý zachytáva charakter, respektíve obraz svojho prirodzeného okolia. Plutva ryby odráža vlastnosti vody, práve tak ako kónské kopyto vlastnosti tvrdej pôdy stepi alebo ako vlastnosti svetla dopadajúceho slnka" ([5], 22). Všetky živé organizmy na ktorejkoľvek evolučnej úrovni sa nachádzajú v určitom prostredí. Aby organizmus mohol v tomto prostredí prežiť, musí sa prispôbiť. Živé organizmy môžeme pokojne označiť ako zobrazené poznanie vlastností a zákonitostí vonkajšieho reálneho sveta, v ktorom sa nachádzajú a sú ním obklopené. Napriek tomu poznanie má stále iba hypotetický charakter. Každá živá štruktúra, jej stavba a jej vnútorné usporiadanie je len hypotézou o vonkajšom svete. Pre všetky úrovne živého organizmu, od génov až po človeka, platí, že sú výsledkom biologickej evolúcie (u človeka aj sociokultúrnej evolúcie) a prežívajú, respektíve udržiavajú sa ako druhy len dovtedy, kým adekvátne poznávajú prostredie, v ktorom žijú, to znamená, že ich hypotézy o vonkajšom prostredí sú správne, ak obstoja v konfrontácii s vonkajším prostredím. Pritom proces prenosu informácie medzi organizmom a prostredím tvorí základ na vytváranie možných hypotéz o vonkajšom prostredí. Organizmy sú len hypotézami o vonkajšom svete, niektoré úspešné, iné neúspešné, arbitrom sa stáva prirodzený výber, ktorý adekvátne riešenia (úspešné hypotézy) zachováva a ostatné jednoducho neakceptuje, vylučuje. Adekvátne poznanie reality poskytuje danému organizmu výhodu v procese prírodného výberu, ktorý ho uprednostní pred menej adekvátnym poznaním. V takomto novom porozumení pojmu poznania sa celkom vytráca zmysel pojmov pravdy, pravdivosti poznania. Poznanie je to, čo sa overuje v živote, napríklad prežívanie určitého konkrétneho živočíšneho druhu v meniacom sa prostredí, kritériom je evolučný úspech. Organizmus, ktorý prežije, adekvátne reflektuje svoje okolie. Jeho prispôbenie je prejavom miery poznania. "Akákoľvek forma obvyklej adaptívnej zmeny, ako napr. dlhšie chlpy saccov v chladnom podnebí, nutne predpokladá genetický program tak vtipne vytvorený fylogenezou, že môže realizovať rôzne adaptačné možnosti podľa rôznej informácie, ktorá prichádza z okolia. Adaptívna zmena je naozaj kognitívny proces" ([5], 40). Kritérium adaptovanosti vystupuje ako kritérium správnosti poznania, jeho adekvátnosti. Adaptácia určila formu nazerania našej ľudskej mysle, ktorá pasuje na realitu vonkajšieho sveta. Konštitúcia našich orgánov a ich fungovanie je výsledkom kognitívneho procesu, je súborom hypotéz o danostiach a zákonitostiach vonkajšieho sveta. Proces poznania tkvie práve vo vytváraní štruktúr, hypotéz a pracovných riešení.

Najväčšou slabinou evolučnej teórie poznania je práve posúvanie významov kľúčových pojmov. Silné biologizovanie tradičných filozofických pojmov zapríčiňuje mnohé nejasnosti v evolučnej teórii poznania. Isté je, že sama veda so svojimi vedeckými prostriedkami nedokáže zodpovedať ešte mnohé otázky a problémy, ktoré sú skôr filozofického zamerania. Veda nedisponuje postupmi a metódami, ktorými by sme mohli vyriešiť všetky problémy, filozofia ešte stále, napriek tomu, že sa jej životný priestor zužuje, zastáva významnú úlohu pri prekonávaní rozmanitých úskalí poznania.

Evolučná teória poznania je nepochybne dôkazom toho, že samo prírodovedné skúmanie nezodpovie všetky vynárajúce sa neznáme. Domnievam sa, že ani sami predstavitelia evolučnej teórie poznania sa nebránia tomu, že nimi ponúkaná koncepcia teórie poznania nemá konečnú pravdivostnú platnosť a že ešte veľa problémov nie je doriešených. Akcentáciu hypotetického, nie celkom istého a pravdepodobného vedenia aplikujú aj sami na seba a na svoju teóriu, o čom svedčí citát Konrada Lorenza: "Relativizujúci názor, že všetko ľudské vedenie je iba pracovnou hypotézou, nemôže znižovať hodnotu prevereného poznania. I keď musíme byť pripravení hodiť aj naše najmilovanejšie teórie cez palubu, len čo to vyžadujú nové fakty, aj keď teda nie je nič »absolútne pravdivé«, napriek tomu je každé nové poznanie, každá nová pravda krokom dopredu. Absolútne existujúce je tým poňaté z doposiaľ neznámej stránky vzhľadom na novú vlastnosť" ([1], 135).

*Adamiho 24,
841 05 Bratislava*

LITERATÚRA

- [1] KAMARÝT, J. - STEINDL, R. (1989): **Filozofické problémy klasické a moderné etologie**. Praha.
- [2] GÁLIK, D. (1992): K niektorým problémom evolučnej teórie poznania. **Filozofia**, č. 8.
- [3] GÁLIK, D. (1993): Dva smery evolučnej teórie poznania. **Filozofia**, č. 12.
- [4] GÁLIK, D. (1995): Evolučná teória poznania a problém apriórnych základov poznania. **Filozofia**, č. 7.
- [5] LORENZ, K. - HYDÉN, H. - PENFIELD, W. - MAGOUN, H. W. - PRIBRAM, K. H. (1974): **O biológii učení**. Praha.
- [6] LORENZ, K. - POPPER, K. R. (1997): **Budoucnost je otevřená**. Praha.
- [7] LORENZ, K. (1990): **8 smrtelných hříchů**. Praha.
- [8] LORENZ, K. (1997): **Odumírání lidskosti**. Praha.
- [9] LORENZ, K. (1996): **Zhovára sa s dobytkom, vtákmi a rybami**. Bratislava.
- [10] LORENZ, K. (1992): **Takzvané zlo**. Praha.